

MS Gesuitico 522 i nepoznata povijest Marulićeva Repertorija

Jovanović, Neven

Conference presentation / Izlaganje na skupu

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:758815>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

MS gesuitico 522

i nepoznata povijest Marulićeva Repertorija

Neven Jovanović

Split, 22. travnja 2024.

Sažetak

Marulićev autograf Repertorija, rukopisni kodeks koji se danas čuva u Rimu (Biblioteca nazionale centrale Vittorio Emanuele II, MS Gesuitico 522) nastajao je, kako je upozorio D. Novaković 1998, tijekom dužeg vremenskog razdoblja, otprilike 1480–1520. Tragovi povijesti nastanka, ali i povijesti upotrebe, otkrivaju se proučavanjem materijalne dimenzije kodeksa: njegova formata, strukture sveščića, vodenih znakova i vrste papira, tipova i slojeva marginalnih bilježaka. Sve to ukazuje da se Marulić vlastitom rukopisu vraćao u više navrata kao i da su se kodeksom koristili, i u nj marginalije dodavali, drugi čitaoci. Povijest nastanka i upotrebe kodeksa u prvome je izdanju Repertorija (B. Glavičić, 1998–2000) nevidljiva; izdanje se koncentrira na jezični izraz djela i predstavlja ga sinkronijski. No, dok zanemarujemo povijesnu, dijakronijsku dimenziju, izmiče nam i pravi uvid u to što Repertorij zapravo jest i što je bio svojim čitaocima.

MS gesuitico 522 and the unknown history of Marulić's Repertorium

The autograph of Marulić's Repertorium is today kept in Rome, Biblioteca nazionale centrale Vittorio Emanuele II, as MS Gesuitico 522. The manuscript codex was produced, as D. Novaković observed in 1998, over a fairly long period, roughly 1480–1520. Traces of this production history, but also of the history of the use of the codex, can be discovered by studying its material dimension: its

format, the structure of its fascicles, the watermarks on its leaves and the quality of the paper, the types and layers of marginal notes. These features suggest that Marulić returned to his manuscript on several occasions, and that other readers have used the codex and enriched it by marginal notes. The history of the production and use of the codex was not made visible in the first published edition of the Repertorium (B. Glavičić, 1998–2000); the edition is interested mostly in the language of the work and presents it synchronically. But, if we disregard the diachronical, historical dimension of the Repertorium, we will not understand its true nature – what it is, and what it was to its readers.

Slajdovi

<http://croala.ffzg.unizg.hr/marulic-repertorium/>

Izlaganje

Počnimo rekapitulirajući ono što znamo o Marulićevu Repertoriju. Njegov je autograf sačuvan i danas se nalazi u Središnjoj nacionalnoj knjižnici u Rimu, pod signaturom Ms gesuitico 522, što znači da je do polovice 19. st. pripadao knjižnici isusovačkog Collegium Romanum.

Rukopisni je kodeks uzak i dugačak (o formatu i sastavu govorit ću kasnije), i izrazito debeo, ima više od 900 stranica. Na njima se nalazi svojevrsno osobno kazalo uz djela iz Marulićeve knjižnice. To je kazalo sastavljano u dužem vremenskom razdoblju od najmanje trideset godina.

Kazalo sadrži oko 300 natuknica, poredanih abecednim redom ali i po ekscerpiranim knjigama. Tih knjiga ima četrdesetak; to nipošto nisu sve knjige Marulićeve biblioteke. Također, ne radi se ni o kazalu ili indeksu današnjeg tipa; natuknice

tog kazala prvenstveno su pojmovi vezani uz moral i vjeru, a uz njih se ne donose samo brojevi stranica, već često i sažeti opisi što se na pojedinoj stranici o određenoj natuknici kaže.

Repertorij stoga nije tek neutralan indeks, već osobno, planski i promišljeno sastavljeno svjedočanstvo o temama koje su Maruliću u pomno odabranom skupu knjiga bile važne i zanimljive. Zato je Darko Novaković Repertorij nazvao „svjedočanstvom Marulićeva kršćanskog samoodgajanja”.

Stanje istraživanja

Znanstveno otkrivanje Repertorija imalo je četiri glavne faze. Prije stotinu godina, 1923, Ferdo Šišić upozorio je hrvatsku (i jugoslavensku) znanstvenu zajednicu na postojanje kodeksa i na činjenicu da ga je ispisao Marulić vlastoručno. Oko 1975. Zvonimir Kulundžić prvi se ozbiljno zapitao kako znamo da je Repertorij Marulićev autograf. 1998. Darko Novaković dao je prve znanstvene i obuhvatne odgovore na pitanja što Repertorij zapravo jest i zašto je važan, a Branimir Glavičić počeo je objavljivati prvo izdanje teksta Repertorija. Napokon, 2006. su Marulianum i Novaković nabavili digitalne fotografije Repertorija, omogućujući time ozbiljno istraživanje djela.

U analizi 1998. Novaković je naveo i *desiderata*, osnovna istraživačka pitanja na koja bi bilo korisno odgovoriti: kako Marulić preoblikuje građu Repertorija u vlastitim djelima? kako izgleda tipologija takvih preoblika? kako izgleda kronologija nastanka Repertorija (takva kronologija, zasnovana i na sadržajnoj i na materijalnoj analizi djela, njegova kodeksa i Marulićeva rukopisa, dala bi osnovu za daljnja istraživanja Marulićevih autografa).

Nažalost, u dvadeset i pet godina koje su prošle od 1998. ništa od toga nije učinjeno.

Istraživanja kakva je zamišljao Novaković otežavalo je nekoliko poteškoća.

Prvo, izdanje Repertorija nije predstavilo djelo kao plod *tridesetogodišnjega* Marulićeva rada (uz implicitne mijene koncepcije koje je ljudski očekivati u tako dugom periodu). Transformacije i razvoj Marulićeva pristupa Repertoriju ne možemo pratiti u Glavičićevu izdanju, ono nas čak i ne potiče da o mijenama uopće razmišljamo.

Drugo, izdanje je zanemarilo i materijalne aspekte kodeksa u kojem je Repertorij sačuvan; ono što ću o tim aspektima ovdje izložiti saznao sam iz proučavanja fotografija i samoga kodeksa *in situ*, a ne iz izdanja.

Treće, premda Repertorij ima više razina teksta (njih ću također ovdje prikazati), u izdanju je pažljivo predstavljena samo ona osnovna: glavni tekst.

Napokon, ima indicija da su u izradi dodatnih slojeva teksta Repertorija sudjelovali i drugi, a ne samo Marulić. O tome zasad ne mogu ništa pouzdano reći, zbog neobavljenih zadataka koje sam izložio, ali izdanje ni ne otvara mogućnost da su na stranicama Repertorija pisali i drugi osim Marulića.

Fizički oblik kodeksa Repertorija

Već sam spomenuo da se kodeks gesuitico 522 sastoji od oko 450 listova. Ti listovi čine pedesetak svešćića, svaki ima tri ili pet dvolistova. Svešćići su u jednu knjižnu cjelinu uvezani naknadno (danas je taj uvez prilično čvrst, tako da je kodeks teško rastvoriti).

Svešćići su sastavljeni od različitih vrsta papira, pri čemu svaki svešćić čini ista vrsta. Vrste papira povjesničari razlikuju po vodenim znakovima (filigranima); filigrani koji su identificirani u svešćićima Repertorija svi su korišteni u razdoblju između 1481. i 1506; to se podudara s Novakovićevom datacijom nastanka

Repertorija, i s tezom da je djelo nastajalo u dužem periodu. Identificirani su filigrani (kardinalski) šešir, kruna s križem i dvije varijante vage.

Distribucija vodenih znakova po sveščićima (ponavljam, svaki je sveščić sastavljen od iste vrste papira, tj. od papira s istim filigranom) takva je da se kruna uvijek javlja u prvim sveščićima pojedinog slova, a šešir u posljednjima. Očito je Marulić u različitim razdobljima nabavljao papir različite vrste (takvi su se sveščići mogli kupiti kao gotove bilježnice), a kad bi pojedini sveščić ispunio, po potrebi bi dodavao nove.

Položaj marginalnih bilježaka u danas čvrsto uvezanom kodeksu – takve su bilješke češće na lijevoj margini, pa i na lijevoj margini *recto* stranica, ondje gdje ih je uz moderan uvez vrlo teško bilježiti – kao i veća pohabanost prvih stranica pojedinog slova u odnosu na posljednje stranice istog sveščića sugeriraju da je za Marulićeva života Repertorij bio neuvezan; vjerojatno je stajao organiziran po slovima. Lučin je pomislio da bi se u inventaru Marulićevih knjiga (sastavljenom nakon Marulićeve smrti) Repertorij mogao kriti pod unosom „Ex auctoribus dicta, libelli parvi, numero 4”; to bi značilo da su sveščići pred kraj Marulićeva života bili dalje grupirani u četiri veće skupine.

Neuvezani su sveščići nudili različite mogućnosti; osim što ih se moglo (uz ekscerpirane knjige) koristiti i prije nego što je cijelo djelo dovršeno – prva njegova verzija, da tako kažem, dovršena je čim je za svako slovo ispisan prvi sveščić – Marulić je mogao sveščiće (opet uz ekscerpirane knjige) i posuđivati; to je jedno objašnjenje marginalija bilježenih tuđim rukom.

Novaković je pokazao da u Repertoriju nailazimo na različite boje (i vrste) tinte, različite debljine pera i varijante Marulićeva rukopisa. Digitalne fotografije jasno svjedoče da te različite forme pisanja na pojedinim stranicama čak supostojе; odličan je primjer izvadak folija 30v-31r, gdje uočavam četiri boje, odnosno nijanse

tinte, barem tri debljine pera, i razlike u općem dojmu koji rukopis ostavlja.

Uzak format stranica Repertorija, za nas danas zbunjujuć, ima svoju tradiciju i u Dalmaciji i u Italiji. Taj je format nastao jednostavnim presavijanjem lista folio formata po dužini; tako presavijeni listovi činili su bilježnice koje su se nazivale *vacchetta* (prema uvezu u kravlju kožu), bilježnice koje su se koristile za poslovne podatke, za račune i popise. U Dalmaciji su sačuvane bilježnice takvog formata i s glagoljskim zapisima, primjer je Stanje duša iz Žmana na Dugom Otoku, rukopis nastao u 17. st. (njegove su digitalne fotografije dostupne na stranicama GlagoLaba Marijane Tomić.) Cvito Fisković 1975. procjenjivao je da se u dalmatinskim arhivima čuva oko petnaest stotina takvih bilježnica. Izvan Dalmacije, u Italiji, dojmljiv je primjer formata *vacchetta* ilustrirani rukopis prvog pjevanja Danteove Božanstvene komedije iz 14. st, koji uključuje i komentar teksta (Firenca, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 90 inf. 42, nastao 1326-1375).

Repertorij knjigama računa slič i po relativno kratkom zapisu s lijeve strane koji je praćen zapisom broja stranice zdesna; brojevi su stranica tako odvojeni od zapisa da čine poseban stupac. Usporedimo li stranicu Repertorija sa slučajno odabranom stranicom knjige računa iz Firence, ispisivane tijekom Marulićeva života, jasno ćemo vidjeti tu sličnost u oblikovanju, bez obzira na razliku u pismu.

Način na koji je tekst Repertorija oblikovan na stranici povezuje ga s još jednom tradicijom, osim s tradicijom knjiga računa. I ovdje se radi o funkcionalnom, neknjiževnom žanru, koji se osobito živo razvija s pojavom tiska. To je knjižni indeks. Usporedimo li stranicu bazelskog izdanja Institucije (prve Marulićeve knjige koja ima indeks, iako ga nije izradio Marulić) sa stranicom Repertorija, razumjet ćemo zašto je važno da stranica bude uska, odnosno zašto se indeksi slažu u dva stupca; uskoća ih čini preglednijim, oku je lakše naći uputu na mjesto u knjizi.

Kad počnemo razmišljati o Marulićevu oblikovanju u Repertoriju, primijetiti ćemo da se ono u kasnijim sveščićima Repertorija mijenja. Tu bismo mogli govoriti o svojevrsnoj pobuni forme. Do nje dolazi tijekom ekscerpiranja Biblije. U tim se ekscerptima pregledni stupci zdesna s brojevima stranica gube (zbog opsežnosti zapisa i zbog rimskih brojki kojima su označeni ekscerpti iz Evanđelja). Nakon Biblije takvih stupaca više nema; broj stranice je uvučen i dolazi odmah uz kraj zapisa. Ispisi iz Biblije, kako ćemo vidjeti i kako je pokazao već Novaković, donose i promjenu pristupa – Marulić sve češće zapisuje vlastite interpretacije. I to je, uz puki protok vremena (i oblikovanje knjižnih indeksa), moglo Marulića-pisara navesti na ovu sitnu promjenu.

Kako sadržaj uvjetuje formu vidi se i u dva posebna segmenta Repertorija, oba značajna jer imaju dodatne referentne sustave, drugačije od cjeline Repertorija. Jedan je popis antičkih bogova pod natuknicom Deus, dodatno organiziran isticanjem imena pojedinog boga. Drugi je popis heretika koji dobiva čak četiri dodatna referentna sustava u dvije boje tinte; s lijeve su strane znakovi paragrafa kojima se ističu osobna imena i kratice novozavjetnih knjiga, a zdesna su slova abecede i bilješke o učenjima koja heretici iznevjeravaju. Ti dodatni sustavi pokazuju da je Marulić oblik ekscerpata prilagođavao kako bi se mogao što lakše snaći, kako bi zapise bilo lakše iskoristiti.

Kulundžić je Marulićev motiv za izradu Repertorija odredio kao „enciklopedijsku strast”, ali nije razumio zašto se Marulić u tako opsežan posao upustio na isključivo *privatnoj* razini, zašto je toliko truda uložio u sastavljanje kazala vlastite biblioteke. To kazalo, napomenuo je Kulundžić, „onom tko nema baš te knjige ne može koristiti”. Nejasno je zašto Kulundžić nije uzeo u obzir mogućnost da je Marulić priređivao Repertorij kao vlastitu bazu podataka, kao pomagalo za izradu daljnjih djela; očito je pak da Kulundžić nije znao niti ono na što će dvadeset godina kasnije upozoriti Novaković: da je sastavljanje rukopisnih zbirki

izvadaka čin pobožnosti i askeze za vjerski pokret *devotio moderna*. U takav se okvir Repertorij odlično uklapa, iako otvorenim ostaje pitanje koliko su, i na koji način, asketski običaji sjeverne Evrope preuzimani na njezinom jugu.

Dodatni slojevi Repertorija

Dodatnim slojevima Repertorija smatram marginalne bilješke. One u prvom izdanju Repertorija nisu bile valjano predstavljene; Glavičić kratko napominje da su „iz tehničkih razloga svi grafički marginalni znakovi – vitice, ručice, kratice N(ota), zvjezdice – zamijenjeni istim znakom, strelicom”. Priređivač je, dakle, smatrao da su svi ti znakovi u biti *isti*, da se ne razlikuju ni funkcijom, ni vremenom nastanka, ni autorstvom, i da su načelno manje važni u odnosu na glavni tekst. No, to je tek teza koju je (prethodno) trebalo provjeriti. Više je okolnosti dovodi u sumnju.

Razlike u tinti i načinu pisanja, odnosno crtanja, upućuju da nisu sve marginalne bilješke nastale istovremeno s glavnim tekstom (slikovni primjeri). Ako su marginalije dodavane naknadno, to znači da se Marulić svom radu vraćao, i to s novim interesima i interpretacijama.

Nadalje, ako sve bilješke imaju istu funkciju, zašto su korišteni različiti grafički znakovi? Usporedimo li ručice, vitice i zvjezdice, vidjet ćemo da nisu iste; zašto?

Kao što je već Glavičić naznačio, marginalne znakove u Repertoriju možemo podijeliti prema tipovima. Najprije na grafičke i leksičke. Grafičke se dalje dijele na vitice, zvjezdice, točke (koje Glavičić nije spomenuo), ručice, paragrafe i potcrtavanja unutar teksta (koja su ponekad *iznad* označene riječi). Svaki od ovih tipova ima svoje podtipove.

Leksički su znakovi: dodatni unosi, ispravci, upute za orijentaciju (npr. *Sequitur ad folium 11*), slovo N kao kratica za Nota (često i ukrašeno), marginalni nas-

lov ili unakrsna referencija na drugu ključnu riječ (npr. *pax, pastor, trinitas*) te ponavljanje imena ili pojma iz glavnog teksta.

Tip marginalnog znaka „ručica” (*manicula*) ima, prema mojoj evidenciji, 11 podtipova. Teško je vjerovati da sve te varijante potječu od Marulićeve ruke, jer se razlikuju izgledom, sigurnošću izvedbe (potezom pera) i učestalošću. Usporedimo li pet primjera, dva možemo smatrati Marulićevima jer se javljaju često, a nalazimo ih i u drugim knjigama koje su pripadale Maruliću, kao i u rukopisima koje je izradio Marulić. Za ostale, pogotovo za dvije nespretne i nesigurne, ne bih rekao da su od iste ruke, čak ni od iste ruke iz drugog vremena. Moguće je i dalje istražiti distribuciju ručica po temama i sveščićima – ali sve to traži daljnje istraživanje.

Važnost marginalnih bilježaka

Na kraju ću naznačiti u čemu vidim sadržajnu važnost marginalnih bilježaka. Tu se slažem s Franzom Possetom, koji je 2013. prema Marulićevim marginalijama u komentiranom izdanju Biblije proučavao Marulićevo razmišljanje o teološkim temama.

Na mjestima poput Rep. f. 135v i 333r lako je povjerovati da su autoru znakova pojedini zapisi i uputnice bili posebno važni. Daljnji su koraci: grafički istaknute zapise proučiti, otkriti na što se odnose... i možda naći njihov trag u Marulićevu djelu.

Oznaka na f. 135v odnosi se na ispis iz Biblije, s. v. Felicitas, i glasi: *Filii Israel inuidentes felicitati gentium susceperunt ritus eorum* 217. (Ista se formulacija susreće i u Rep. f. 330v, opet u ispisu iz Biblije, s. v. Perfidia: *Filii Israel susceperunt ritus gentium inuidentes felicitati eorum*.)

Marulić (bez obzira na naznaku stranice) donosi sažeto tumačenje – ono nije tek

parafraza – sljedećeg odlomka Prve knjige o Makabejcima (Macc. 1, 1, 11-16):

Et exiit ex eis radix peccati, Antiochus illustris, filius Antiochi regis, qui fuerat Romae obses: et regnavit in anno centesimo trigesimo septimo regni Graecorum. In diebus illis, exierunt ex Israēl filii iniqui, et suaserunt multis, dicentes: Eamus, et disponamus testamentum cum gentibus, quae circa nos sunt: quia ex quo recessimus ab eis, invenerunt nos multa mala. Et bonus visus est sermo in oculis eorum. Et destinaverunt aliqui de populo, et abierunt ad regem: et dedit illis potestatem ut facerent justitiam gentium. Et aedificaverunt gymnasium in Jerosolymis secundum leges nationum: et fecerunt sibi praepudia, et recesserunt a testamento sancto, et juncti sunt nationibus, et venundati sunt ut facerent malum.

Repertorium, f. 333r donosi ispis iz Biblije , s. v. Peccatum: *Sancta a gentibus pollui Deus permittit propter peccata populi sui Israel* 226. Zapis je opet vezan uz knjigu o Makabejcima, ali drugu (Macc. 2, 5, 15–20); Marulić daje posve specifičan sažetak odlomka, naglašavajući vezu kaljanja svetinja i grijeha. Odlomak glasi:

Sed nec ista sufficiunt: ausus est etiam intrare templum universa terra sanctius, Menelao ductore, qui legum et patriae fuit proditor: et scelestis manibus sumens sancta vasa, quae ab aliis regibus et civitatibus erant posita ad ornatum loci, et gloriam, contrectabat indigne, et contaminabat. Ita alienatus mente Antiochus non considerabat quod propter peccata habitantium civitatem modicum Deus fuerat iratus: propter quod et accidit circa locum despectio: alioquin nisi contigisset eos multis peccatis esse involutos, sicut Heliodorus, qui missus est a Seleuco rege ad expoliandum aerarium, etiam hic statim

adveniens flagellatus, et repulsus utique fuisset ab audacia. Verum non propter locum, gentem: sed propter gentem, locum Deus elegit. Ideoque et ipse locus particeps factus est populi malorum: postea autem fiet socius bonorum, et qui derelictus in ira Dei omnipotentis est, iterum in magni Domini reconciliatione cum summa gloria exaltabitur.

Zaključci

Upozorio sam na materijalne aspekte Repertorija (vodeni znakovi, struktura svešćića, format) koji dosad nisu bili znanstveno razmatrani. Zanemarena je ostala i dijakronijska dimenzija Repertorija, okolnost da je tekst nastajao u dugom razdoblju, da se Marulić vraćao svojim ranijim zapisima i iznova ih komentirao. Nije bila razmatrana ni mogućnost da se Repertorijem koristio još netko osim Marulića, ostavljajući marginalne zapise kao tragove čitanja. Sami marginalni zapisi tako traže, najprije, da se sastavi njihov točan katalog (razmišljanje o distribuciji marginalija pomoći će pri razmišljanju o kronologiji nastajanja Repertorija); katalog bi morao povezati marginalije s dijelovima teksta na koje upućuju. Tako ćemo odrediti koje su teme ove „knjige o knjigama” bile Maruliću i ostalim čitaocima posebno važne.